

28

REWOLUCJA PRZEMYSŁOWA W EUROPIE, NA ZIEMIACH POLSKICH I GÓRNYM ŚLĄSKU

28.1 POJĘCIE I PRZEBIEG REWOLUCJI PRZEMYSŁOWEJ

„Był to proces wewnętrznego rozwoju”. Autor pracy z zakresu historii gospodarczej powszechnej J. Szpak, ocenia, że w latach sześćdziesiątych XVIII wieku „rozpoczęły się w Anglii doniosłe zmiany w produkcji przemysłowej, które uzyskały w dziejach miano rewolucji przemysłowej” [21]. Wiele manufaktur przekształciło się w zakłady przemysłowe, a stało się to za sprawą wynalazków, które zwiększały wydajność jednocześnie powodując konieczność zmian organizacyjnych, jak i sprawnego zarządzania. Przewrót techniczny polegał na zastąpieniu pracy ręcznej przez maszyny, prymitywnej technologii przez technologię nowoczesną, produkcji pojedynczych wyrobów przez produkcję masową. Ten najważniejszy w dziejach najnowszych przewrót dokonał się niejednocześnie i w niejednakowym stopniu w różnych krajach, a na wielkich obszarach świata do tej pory nie nastąpił [23]. Najwcześniej, bo w latach 70. XVIII wieku, rewolucja dokonała się nieprzypadkowo w Anglii, najbogatszym wówczas kraju w Europie [18]. W hutnictwie główną rolę odegrały nowe metody wytapiania i obróbki mechanicznej oraz plastycznej stali [17]. Do wytopu węgla drzewny zastąpiono węglem kamiennym, a potem koksem, co pozwoliło osiągnąć wyższe temperatury i staliwo w postaci płynnej. Zastosowanie nowego paliwa doprowadziło do skonstruowania nowego typu pieców do wytopu, a także pieców do rafinacji surówki żelaza (pieców pudlingowych) oraz wprowadzenia walcowni do otrzymywania potrzebnych profili. Z kolei masowa produkcja stali spowodowała przewrót w całej gospodarce dając podstawy do rozwoju górnictwa węgla kamiennego, na który popyt nieustannie wzrastał [20]. Rozmieszczenie przemysłu skupionego wokół miejsc bogatych w zasoby węgla prowadziło do tego, że zagłębia węglowe stały się stopniowo okręgami przemysłowymi. Równolegle dynamicznie rozwijał się przemysł włókienniczy, gdzie najważniejszą determinantą rozwoju była mechanizacja pracy. Początkiem rozwoju produkcji tkanin bawełnianych było wprowadzenie maszyn przędzalniczych, wynalezionych w latach 1765-1769, które pozwoliły osiągnąć wydajność stanowiącą 200. krotność w porównaniu z dotychczasowymi metodami. Przewrót w energetyce dokonał się w wyniku zastosowania maszyny parowej do napędu turbin energetycznych, urządzeń hutniczych i górniczych. Pierwsza maszyna parowa zdolna do

napędu urządzeń została uruchomiona w 1770 roku. Pierwsza rewolucja przemysłowa zapoczątkowała „wiek żelaza, maszyn, węgla i pary”. Rewolucja przemysłowa w Anglii wywołała zasadnicze następstwa techniczno-technologiczne o zasięgu światowym. Stała się wzorem do naśladowania[17].

28.1.1 Modele uprzemysłowienia – specyfika regionalna

Na początku XVIII wieku najbardziej uprzemysłowionym krajem była Holandia, na dalszych miejscach były takie kraje jak: Anglia, Saksonia, Czechy, Śląsk, oraz niektóre regiony Francji, Włoch i Hiszpanii. W Wielkiej Brytanii najwcześniej i na wielką skalę rozwinęła się produkcja przemysłowa, w efekcie wprowadzenia zmian techniczno-organizacyjnych, i osiągnięto tu na przełomie wieków najlepsze wskaźniki ekonomiczne i techniczne [11]. W dziedzinie sukiennictwa pierwsze miejsce zajmowała Anglia, w przemyśle lnianym przodował Śląsk, Czechy, Łużyce i północna Francja. Przemysł metalurgiczny wyzwolił zapotrzebowanie na węgiel kamienny oraz potrzebę jego przetworzenia na koks, co z kolei przyczyniało się do rozwoju przemysłu wydobywczego i przetwórczego (koksownie). Rolnictwo stawało się odbiorcą wyrobów metalowych w coraz większym stopniu, zastępując okute narzędzia drewniane, wyrobami stalowymi. Z kolei rok 1735 stał się przełomowym w hutnictwie angielskim, ze względu na zastosowanie przez Abrahama Darby koksu do wytopu surówki. Do 1815 roku cała Europa pozostawała w tyle za Wielką Brytanią i jedynie Stany Zjednoczone rywalizowały z nią w dziedzinie wynalazków technicznych. Wielka Brytania przechodziła całkowicie w tym okresie na produkcję maszynową i silniki mechaniczne, posługujące się węglem kamiennym jako źródłem energii. Od 1863 roku zaczęto budować statki o konstrukcji stalowej i napędzie parowym. Transport szynowy był już wprawdzie znany od XVI wieku, ale pierwszy parowóz zbudował w 1797 roku Anglik Ryszard Trevithick [10]. Drugim krajem, gdzie rozwijała się gospodarka kapitalistyczna, po Anglii, były Stany Zjednoczone. W Europie po Anglii, pod względem rozwoju ekonomicznego, w połowie XIX wieku kolejne miejsce zajmowała Belgia, gdzie rewolucja przemysłowa zaczęła się już przed rokiem 1830. Szybki rozwój przemysłu francuskiego następował w początkowym okresie dzięki Anglikom, którzy finansowali oraz dostarczali wykształconej kadry inżynierów i wysoko wykwalifikowanych robotników. Nierównomiernie rozwijał się przemysł niemiecki. Przeszkodę w uprzemysłowieniu kraju stanowiły liczne bariery celne, różnorodność prawodawstwa, wartości pieniądza i cen. W 1818 roku Prusy zniosły cła wewnętrzne, dzięki czemu powstał jednolity rynek. Stopniowo rozwijał się hutnictwo i transport kolejowy [11]. Daleko w tyle za czołówką pozostawała pod względem uprzemysłowienia Rosja, chociaż pod koniec XVIII wieku przemysł manufakturowy metalurgiczny stał na bardzo wysokim poziomie. Pod względem wielkości produkcji surówki Rosja przewyższała Anglię zajmując pierwsze miejsce w świecie. Wiele wynalazków np. maszyna parowa, statek parowy nie znalazły tam zrozumienia i zastosowania. Od początku XIX wieku Rosja zaczęła pozostawać w tyle za krajami, w których dokonała się rewolucja przemysłowa. Rewolucja przemysłowa w Rosji zakończyła się dopiero w końcu XIX wieku. Uznać zatem wypada,

że około 1830 roku zakończyła się rewolucja przemysłowa w Anglii i USA, zaś we Francji, Belgii i Niemczech pod koniec pierwszej połowy XIX wieku [24].

28.1.2 Ziemie polskie w dobie pierwszej i drugiej rewolucji przemysłowej

Sytuacja gospodarowania na ziemiach polskich zależała w wielu przypadkach od sytuacji polityczno-społecznej i gospodarczej państw zaborczych oraz wewnętrznych uwarunkowań.

Wysoki poziom osiągnęło hutnictwo żelaza, dzięki wielkim piecom na Górnym Śląsku i w Staropolskim Okręgu Przemysłowym.

Przemysł hutniczy był bardzo związany z górnictwem i często pozostawał pod jednym zarządem.

Ziemie polskie po utracie niepodległości znalazły się pod wpływami trzech państw zaborczych, a tym samym w trzech różnych kulturach gospodarczych. Zachodnie i centralne ziemie polskie zagarnęły Prusy, południowa część Polski weszła w granice Austrii, wschodnią część zajęła Rosja [24]. Przemysł w zaborze austriackim nie miał pomyślnych warunków rozwoju z przyczyn skromnej bazy surowcowej i braku kapitałów. Rozwijała się część Czeska jak i Śląsk Cieszyński oraz niemieckie części prowincji austriackiej [22]. Sytuacja uległa zmianie po Kongresie Wiedeńskim w 1815 roku, gdy część centralną Polski otrzymała Rosja [11]. Przemiany techniczne zapoczątkowane w okresie pierwszej rewolucji przemysłowej były kontynuowane w czasie tzw. drugiej rewolucji technicznej. Rozwój gospodarek w poszczególnych zaborach, powiązanych z rynkami ogólnopaństwowymi zaborców, nie był równomierny, a zatem i rewolucja przemysłowa na ziemiach polskich nie przebiegała równomiernie. Stąd też na ziemiach polskich można wyróżnić trzy fazy rewolucji przemysłowej. W pierwszej fazie dokonywano prób wprowadzenia nowej techniki, często były to próby nieudane w związku ze stosunkowo niskim poziomem rozwoju gospodarczego kraju. Faza druga dokonała się w najważniejszych gałęziach przemysłu. Zaszły tu też istotne przemiany społeczne – powstała klasa robotników przemysłowych. W fazie trzeciej rewolucja przemysłowa objęła bardziej zacofane gałęzie przemysłu. Najwcześniej i w sposób najpełniejszy dokonała się rewolucja przemysłowa w Królestwie Polskim, na Górnym Śląsku i w Zagłębiu. W tym czasie wykształciły się trzy okręgi przemysłowe- w okolicach Łodzi rozwijał się przemysł włókienniczy, wokół Warszawy rozwijał się przemysł metalowy i maszynowy oraz w okolicach Dąbrowy Górniczej przemysł górniczy i hutniczy. Podupadło Zagłębie Staropolskie [3]. Pozostała część była rolnicza i stanowiła zaplecze kadrowe dla przemysłu państw zaborczych [14]. Dla zwiększenia plonów zaczęto stosować zatem nowe odmiany upraw (np. buraki cukrowe i ziemniaki), jak i nowe techniki rolnicze [19]. Rozwijano hodowlę owiec w celu pozyskania wełny potrzebnej do nowo powstających przędzalni wełny. Po 1815 roku w Wielkim Księstwie Poznańskim został wydany dekret o zniesieniu poddaństwa, a w 1823 roku na obszarze zaboru pruskiego została wprowadzona ustawa, która umożliwiała chłopom zakup ziemi. Na ziemiach zaboru pruskiego zaczęło rozwijać się gorzelnictwo, cukrownictwo, a także młynarstwo. Najgorzej było w zaborze austriackim, gdzie powszechny głód ziemi i

brak możliwości zatrudnienia w przemyśle, powodowały ciągłe rozdrabnianie i tak małych gospodarstw chłopskich. Małe karłowate gospodarstwa rolne produkowały najczęściej na potrzeby własne, co powodowało hamowanie rozwoju kultury rolnej [5]. Rolnictwo po 1815 roku rozwijało się zatem bardzo różnie w trzech zaborach. O wiele szybciej niż w rolnictwie dokonywały się postępy w przemyśle. W Królestwie Polskim wolność osobista chłopów powodowała powstanie potrzebnego zasobu rąk do pracy. Innym ważnym czynnikiem były udoskonalenia techniczne oraz protekcyjna rola rządu Królestwa Polskiego, mającego większą możliwość samostanowienia niż było to w innych zaborach. Przeszkodą w rozwoju przemysłu był brak zewnętrznych rynków zbytu oraz zasobów kapitałowych. Także rynek wewnętrzny był osłabiony wskutek zniszczeń wojennych. Po Kongresie Wiedeńskim Rosja zawarła z Prusami umowę celną i Królestwo Polskie zalane zostało towarami przemysłu pruskiego. Wprowadzone przez Aleksandra I cła na granicy pomiędzy „Kongresówką” i Rosją, doprowadziło do zastoju w rozwoju przemysłu. Dopiero dzięki pertraktacjom ministra skarbu Ksawerego Druckiego-Lubeckiego, w 1823 roku zostały wprowadzone cła na produkty sprowadzane z Prus, co sprzyjało rozwojowi rodzimej wytwórczości. Najważniejsze przemiany dotyczyły przemysłu górniczego i hutniczego w Zagłębiu Staropolskim, gdzie częściowo wprowadzano plan Stanisława Staszica. Jednak największe inwestycje miały miejsce w Zagłębiu Dąbrowskim [3]. Tam wydobywano węgiel kamienny, wytapiano żelazo i cynk. Przemysł włókienniczy oraz bawełniany rozwijał się wokół Łodzi. Do Łodzi zaczęto sprowadzać wykwalifikowanych robotników nawet ze Śląska i Wielkopolski. Rozwojowi przemysłu w zaborze rosyjskim towarzyszył również rozwój komunikacji; powstaje Kanał Augustowski, budowane są bite drogi. Śląsk przeżywał rozwój podobny do rozwoju w Królestwie Polskim, który opierał się głównie na kapitale niemieckim. Wielcy potentaci przemysłowi niejednokrotnie posiadali duże majątki ziemskie [9]. Na Śląsku rozwijał się głównie przemysł górniczy i hutniczy. O tempie zmian w gospodarce może świadczyć moc zainstalowanych maszyn parowych w fabrykach. Do 1880 roku Królestwo miało przewagę nad Rosją, a Śląsk nad Prusami [7]. Przeprowadzone w pierwszej połowie XIX wieku reformy, doprowadziły do istotnych zmian na wsi i w mieście. Zaczęła się emigracja wewnętrzna, ludność wiejska zaczęła szukać pracy w przemyśle, a tym samym następował wzrost ludności miejskiej. Reformy przyczyniły się do lepszej pracy na wsi, bardziej wydajnej albowiem chłop pracował na swoim. Zagospodarowano ugory, wzrosła kultura rolna poprzez wprowadzanie nowych metod uprawy jak i nowych odmian roślin. Zaczął się rozwijać przemysł rolny i przetwórczy jak cukiernictwo, młynarstwo, przemysł gorzelniany i browarniczy [6]. Poważnie rozwinęło się górnictwo węglowe zwłaszcza na Górnym Śląsku, który wyprzedził Zagłębie Wałbrzyskie. Związki gospodarcze poszczególnych zaborów z różnymi rynkami ogólnopaństwowymi, sprawiły, że rewolucja przemysłowa na ziemiach polskich nie przebiegała równomiernie. Najwcześniej i w sposób zaawansowany wystąpiła w Królestwie Polskim i na Górnym Śląsku, inne dzielnice ziem polskich stanowiły zaplecze rolnicze. Górny Śląsk od połowy XVIII wieku stanowił część Prus. Od początku XIX wieku stał się jednym z najszybciej rozwijających się regionów

monarchii Hohenzollernów [2]. To tu dynamicznie rozwinęło się hutnictwo, które w procesie tym zaczęło odgrywać główną rolę. W Gliwicach powstał pierwszy na kontynencie wielki piec opalany koksem [5]. Zaczęto wprowadzać udoskonalenia jak nadmuchy ogrzanym powietrzem, pudlingarnie, walcownie oraz maszyny parowe. Powstało nowoczesne hutnictwo metali kolorowych, rozwijał się intensywnie przemysł wydobywczy [22]. Wzrosło zapotrzebowanie na węgiel, którego wydobycie w latach 1800–1870 wzrosło z 41 tys. ton do prawie 6 mln. ton. Również na Śląsku Cieszyńskim nastąpił rozwój górnictwa węglowego. Wydobycie w Zagłębiu Ostrawsko-Karwińskim dawało jedną czwartą wydobycia całej monarchii Habsburgów [14]. Rudy żelaza wydobywano na Górnym Śląsku, w rejonie Bytomia i Tarnowskich Gór, trochę na Dolnym Śląsku i na Śląsku Cieszyńskim. Rozwijało się też wydobycie rud cynku, ołowiu i srebra [21]. Praca w górnictwie odbywała się nakładem ciężkiej pracy ludzkiej i w małym stopniu miał tu miejsce postęp techniczny. Transport urobku odbywał się wysiłkiem mięśni ludzkich wspomaganych pracą koni, które ciągnęły wózki z urobkiem. Wydobycie surowców na powierzchnię odbywało się za pomocą kołowrotów. Maszyny parowe służyły do pompowania wody. Po zakończeniu wojen przemysł stalowniczy przeżywał kryzys wywołany trudnościami konkurencyjnymi z wyrobami angielskimi. Wprowadzone przez Prusy cła na wyroby hutnicze pozwoliło na dalszy rozwój branży metalurgicznej. Znaczący rynek zbytu powstał na Śląsku na wyroby hutnicze w związku z rozwojem innych gałęzi przemysłu, a w szczególności związany był z rozbudową kolei żelaznych. Nie bez znaczenia było i to, że Śląsk posiadał rynki zbytu na swoje wyroby na ziemiach polskich. Rozwój hutnictwa stali nastąpił dopiero w połowie XVIII wieku, od czasu zastąpienia węgla drzewnego koksem w wielkich piecach i wynalezienia maszyny parowej w 1769 roku [19]. Pojawiły się pierwsze walcarki bruzdowe prętów i zastosowano napęd od maszyn parowych. W 1799 roku po raz pierwszy wprowadzono ciągły proces walcowania prętów, zwiększając w ten sposób wydajność. W 1828 roku zaczęto produkować szyny kolejowe metodą walcowania bruzdowego. Dzięki osiągnięciu dużej wydajności, nastąpił szybki rozwój kolejnictwa na świecie [4]. Walcarkę o trzech walcach (trio) nie wymagającą zmiany kierunku obrotów walców w czasie walcowania zastosowano w 1857 roku. W końcu XIX wieku zastosowano napęd elektryczny, który okazał się lepszy i ekonomiczniejszy od napędu parowego, jednocześnie umożliwiał wprowadzanie mechanizacji pracy w walcowniach. W 1834 roku Antoni Łubieński zainicjował budowę pierwszego dużego zakładu - Huty Bankowej w Dąbrowie Górniczej. Powstały tam wielkie piece na koks, pudlingarnia, walcownia, warsztaty mechaniczne. Dostawy węgla dla istniejącej huty zapewniały kopalnie: „Ksawery”, „Cieszkowski”, „Łabędzki” [1]. Dzięki połączeniu kolejowemu ze Śląskiem można było sprowadzać stamtąd węgiel koksujący. Na terenie Górnego Śląska jako pierwsza powstała Huta Królewska (Kościuszek) w Chorzowie (1802), potem huty: Renard (Cedlera), Falwa (Florian), Baildon, Laura (Jedność), Zgoda i Pokój. Cynk miał teraz coraz mniejsze znaczenie i wypierany był przez żelazo [16]. Rozwój górnictwa był nieodłącznym warunkiem rozwoju hutnictwa i odwrotnie. Polska nie jest zasobna w złoża rud żelaza. Polskie rudy żelaza są przeważnie nisko i średnio procentowe, a

eksploatacja złóż jest mało opłacalna. Główną rudą krajową jest syderyt ilasty, zwany również żelaziakiem ilastym i żelaziak brunatny oraz należące do tego samego rodzaju rudy darniowe [4]. W drugiej połowie XVIII wieku także na Śląsku Cieszyńskim zainicjowany został proces przemian gospodarczych. Zaczęło się od Ustronia, gdzie w 1772 roku dokonano próbnego wytopu surówki żelaza. Odtąd w dolinie powstawały co raz to nowe obiekty tworzonej tu huty żelaza, a cała armia wozaków dostarczała do niej wydobywaną w okolicy rudę żelaza i wywoziła w świat stal konstrukcyjną i produkowane tu różne urządzenia przemysłowe [21]. W Trzyńcu miał miejsce rozwój odlewnictwa, stwarzający dogodne warunki do budowy maszyn, a tym samym obniżający koszty powstających wyrobów. Zbudowanie, a następnie rozbudowa kolei żelaznej, miała ogromne znaczenie dla życia gospodarczego kraju, przede wszystkim dla przemysłu. To wymagało budowy nowych i rozbudowy starych zakładów górniczych węgla kamiennego. Przy zakładach powstawały osady przemysłowe jak np. Katowice, Siemianowice, Zabrze. Szybko rosła liczba mieszkańców istniejących miast [4]. Wyprodukowane towary były wywożone koleją i drogą wodną – Kanałem Gliwickim i dalej Odrą. Z myślą o wywiezieniu produktów powstała gęsta sieć kolejowa. Rozwinęło się też rolnictwo, powstały cukrownie oraz młyny napędzane maszynami parowymi [9].

28.1.3 Zmiana świadomości społecznej

Świadomość ekonomiczna w dużej mierze korzeniami tkwiła jeszcze w epoce, gdy tradycja i etyka dominowały nad myśleniem ekonomicznym. Jak zasadnie pisze – przywołany już wcześniej – R.L. Heilbroner: „Wielki powóz społeczeństwa, przez tak wiele lat spokojnie zjeżdżający po łagodnym stoku tradycji, teraz nabrął przyspieszenia. Nową i zdumiewająco potężną siłą napędową stały się transakcje i zyski” [12]. Zgodzić zatem się wypada, że w tym nowoczesnym świecie pogoń za zyskiem stała się zasadniczym stymulatorem ludzkich działań, a posiadanie bądź też nie posiadanie pieniądza, wyznaczało i wyznacza pozycję człowieka w hierarchii społecznej. Jak zatem, w wielkim uproszczeniu, przebiegał proces przebudowy świadomości społecznej ludzi mieszkających na ziemiach polskich, tym bardziej, że sytuację komplikował jeszcze brak własnej państwowości, relatywnie niski poziom wykształcenia, a nawet i to, iż powiązania gospodarcze z rynkami państw zaborczych skłaniały do współpracy z zaborcami [15]. Górny Śląsk, który przez Polaków spoza Śląska był nazywany „Stara Polska”, to obszar, gdzie rozwój przemysłu był najszybszy w całej monarchii Hohenzollernów. W miejscu lasów i mało urodzajnych ziem powstały kopalnie i huty. Sytuacja gospodarcza i społeczna zależna była w wielu wypadkach od sytuacji politycznej i religijnej danego regionu [16]. A jednak rozwój gospodarczy i przemiany społeczne przebiegały niezależnie od sytuacji politycznej, choć były z nią ściśle związane. Pierwsza połowa XIX wieku to ważny dla Śląska czas, który wytyczył jego przyszłość jako ważniejszego regionu w Europie. Intensyfikacja rozwoju przemysłu zmusiła mieszkańców do szybkiego przechodzenia z systemu feudalnego do kapitalistycznego [6]. Inaczej przedstawiała się sytuacja w zaborze pruskim, gdzie po roku 1815 wydany został dekret o zniesieniu poddaństwa, a w 1823 roku na obszarze

zaboru pruskiego została wprowadzona ustawa regulacyjna, która umożliwiła, niektórym chłopom zakup ziemi. Ziemie polskie pod panowaniem pruskim stały w obliczu silnej konkurencji z rolnictwem pruskim stojącym na dość wysokim poziomie. Dzięki zaradności ludności polskiej, stopniowo stały się one zapleczem rolno-spożywczym dla gospodarki monarchii pruskiej. W Królestwie Polskim, tworze Kongresu Wiedeńskiego, widoczny był kryzys gospodarczy spowodowany epoką wojen napoleońskich i towarzyszących jej zniszczeniom [5]. Zniszczenia niekorzystnie odbiły się na stanie polskiego rolnictwa w zaborze rosyjskim. Najgorzej przedstawiała się sytuacja w Galicji. Jako dzielnica peryferyjna, pozostawała ona poza obszarem zainteresowań rządu austriackiego. Małe, karłowate gospodarstwa produkowały w większości na potrzeby własne, co powodowało stagnację w ich rozwoju [5]. Z dawnego kupiectwa powstawała burżuazja, przybywali także kapitaliści zagraniczni, głównie byli to ludzie pochodzenia niemieckiego i żydowskiego. Wykształcanie się nowych warstw społecznych dokonywało się pod wpływem zmian zachodzących w gospodarce, a jednocześnie sytuacja społeczna wpływała na gospodarczą. Zaczęto dostrzegać opłacalność wdrażania postępu technicznego, ulepszania produkcji lub stosowania nowych sposobów organizacji pracy, z kolei wdrażanie postępu owocowało zwiększonymi zyskami, a tym samym rosnącą akumulacją kapitału. To wówczas, na stałe zadomowiło się w świadomości ludzi myślenie kategoriami „rynkowymi”, a lokomotywą działań stał się „motyw zysku” [11]. W kapitalizmie od niego samego zależało czy będzie pracował czy nie. Podjęcie pracy i na jakich warunkach zależały od umowy jaką zawarł z fabrykantem lub obszarnikiem. Obowiązywała w tym względzie zasada „wolnej umowy o pracę”. Jednak tylko pozornie dawała ona równe prawa. Fakt ten powodował, że robotnik godził się na oferowane warunki nie mając innego wyboru [8]. To powodowało, że chłopci i terminatorzy przekształcili się stopniowo w robotników przemysłowych, mistrzowie cechowi mogli stać się kapitalistami, społeczeństwa z tradycyjnych przerastały w nowoczesne. Europa urbanizowała się i przestała być „jedną wielką wioską”, zaś świat opanowany został przez procesy industrializacji, co wprowadziło go w erę „nowoczesnej cywilizacji przemysłowej”. W efekcie „rewolucji przemysłowej” w Europie Zachodniej, chociaż niejednocześnie i w niejednakowym stopniu w różnych krajach, powstał nowy system społeczny i ekonomiczny nazwany kapitalizmem, którego filarami stały się: wolność osobista, wolność gospodarcza, własność prywatna, wolna konkurencja i system wolnych cen rynkowych. Dominującą ideologią stał się liberalizm. Zaangażowany kapitał nastawiony był na maksymalizację zysków. W nowym systemie wykształciły się dwie zasadnicze siły społeczne przeciwstawne sobie: klasa burżuazji (posiadaczy środków produkcji) i proletariatu (pracowników najemnych). Wśród wielu wynalazków, które przyczyniły się do szybkiego postępu społeczno-gospodarczego, technicznego i technologicznego, zasadnicze znaczenie miały początkowo nowości w hutnictwie, włókiennictwie, energetyce, a potem w transporcie (kolej, żegluga oceaniczna) i niektórych przemysłach. Najszybciej industrializacja postępowała na Śląsku i w Królestwie Polskim, daleko w tyle pozostawała Galicja. Nastąpiła też stopniowa reorientacja w sferze świadomości

społecznej i ekonomicznej ludności zamieszkującej polskie ziemie. W specyficznych warunkach „prowincji”, koncepcje ekonomii liberalnej, starano się adoptować do rodzimych warunków. Szczególną rolę odegrali tu trzej polscy ekonomiści: Józef Supiński, Stanisław Szczepanowski i Fryderyk Skarbek [12].

28.2 WNIOSKI

Z przeprowadzonego badania literatury tematu jak źródła archiwalnego wynika że badany obszar tematyczny w okresie rewolucji przemysłowej przyczynił się do przemian społeczno-gospodarczych jak i naukowo-technicznych. Druga połowa XVIII wieku upłynęła pod znakiem głębokich przeobrażeń w sytuacji ekonomiczno-społecznej na obszarze na całej Europy Środkowej. Wiązały się one z różnorodnymi wysiłkami zmierzającymi do:

- rozwoju życia gospodarczego,
- przyspieszenia wzrostu ludności,
- ożywienia życia publicznego,
- podniesienia ogólnego poziomu cywilizacyjno-kulturalnego życia mieszkańców.

28.3 ZAKOŃCZENIE

Górny Śląsk to najdalej na wschód wysunięta część historycznej ziemi śląskiej. Pod względem administracyjnym przynależał do rejencji opolskiej i prowincji wrocławskiej (śląskiej). Od początku XIX wieku stał się jednym z najszybciej rozwijających się regionów monarchii Hohenzollernów i Habsburgów (Śląsk Cieszyński) ze względu na występowanie złóż węgla kamiennego, rud cynku, ołowiu i rud żelaza. Miejsce lasów i mało urodzajnych ziem zajęły kopalnie, huty ołowiu i cynku, kopalnie węgla kamiennego oraz fabryki. Przy zakładach powstały osady przemysłowe, takie jak: Katowice, Siemianowice, Zabrze. Szybko rosła liczba mieszkańców Bytomia, Gliwic czy Tarnowskich Gór. Stopniowo zwiększała się sprzedaż śląskiego węgla we wschodnich prowincjach państwa, poza tym w Królestwie Polskim i w Galicji, gdzie odczuwalny był brak węgla kamiennego, a malała w zachodnich, gdyż produkcja przewyższała zapotrzebowanie (podaż wyższa niż efektywny popyt). Wraz ze wzrostem produkcji następowała koncentracja zatrudnienia w górnictwie. W 1869 roku w jednej kopalni znajdowało zatrudnienie 226 górników, a w 1913 już 1958. Poza górnictwem szybko też rozwijało się hutnictwo, zwłaszcza żelaza. W 1796 roku uruchomiono w Gliwicach pierwszy na kontynencie (poza Anglią) wielki piec koksowy. W latach 1879-1912 produkcja stali przypadająca na jednego robotnika wzrosła z 23. do 74. ton rocznie [17].

LITERATURA

1. Archiwum Państwowe w Katowicach/Archiwum Górnicze z Dąbrowy Górniczej/: 1799-1918, sygn. 839, s. 3.
2. G. Bluemel, Der Kircheninspektor Johann Friedrich Burg. Ein schlesisches Lebens und Zeitbild aus den

3. W. Caban, Górnictwo i hutnictwo w Królestwie Polskim w latach trzydziestych-sześćdziesiątych XIX wieku, s. 35, [w:] Przemysł na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w XIX i XX wieku, pod red. A. Barciaka i A. Topola, Katowice 2004.
4. J. Chlebowczyk, Dwa wieki Kuźni Ustroń, Katowice 1972.
5. A. Chwalba, Historia Polski 1795-1918, Kraków 2001.
6. M. Czapliński, Śląsk w 2 połowie XIX i na początku XX w. (1851-1918), [w:] Historia Śląska, Wrocław, pod red. M. Czplińskiego, Wrocław 2002.
7. M. Czapliński, Dzieje Śląska od 1806 do 1945 roku, [w:] Historia Śląska, pod red. M. Czaplińskiego, Wrocław 2002.
8. M. Czapliński, Dzieje Śląska w 2 połowie XIX i na początku XX w.(1851-1918),[w:] HISTORIA Śląska, Wrocław, pod red. M. Czaplińskiego. Wrocław 2002.
9. A. Czubiński, Historia Polski XX wieku. Poznań 2000
10. G. Dessmann, Geschichte der schlesischen Agrarverfassung, Strassburg 1904.
11. Z. Gazda, Historia gospodarcza, t. 1, Kielce 1998.
12. R.L. Heilbroner, Wielcy ekonomiści. Czasy. Życie. Idee, Warszawa 1993.
13. S. Misztal, Industrializacja ziem polskich w okresie kapitalizmu, [w:] Geografia przemysłu Polski, pod. red. S. Leszczyńskiego i I. Liliewskiego, Warszawa 1974.
14. F. Popiołek, Szkice z dziejów Śląska Cieszyńskiego. Katowice 1948
15. K. Popiołek, Śląskie dzieje, Kraków 1976.
16. K. Popiołek, Historia Śląska od pradziejów do 1945 roku, Katowice 1972.
17. E. Rostworowski, Historia powszechna. Wiek XVIII, wyd. 10, Warszawa 2002.
18. E. Rostworowski, Historia powszechna. Wiek XVIII, wyd. 11, Warszawa 2004.
19. J. Skodlarski, Matera R., Gospodarka światowa. Geneza i rozwój, Warszawa 2004.
20. J. Skodlarski, Zarys historii gospodarczej Polski do 1945 roku, Warszawa 2000.
21. W. Sosna, Ziemia Cieszyńska w obiektywie, Cieszyn 2001.
22. J. Spyra, Śląsk Cieszyński pod rządami Habsburgów (1653-1848), [w:] Śląsk Cieszyński. Zarys dziejów, pod red. E Buławy i innych, Cieszyn 1998.
23. J. Szpak, Historia gospodarcza powszechna, Warszawa 1997.
24. M. Żywczyński, Historia powszechna 1789-1870, Warszawa 1999, 2002.

Data przesłania artykułu do Redakcji: 03.2016
Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 04.2016

dr Andrzej Józef Lis
ul. Dębowa 100, 43-400 Cieszyn, Polska
Studium Generale Sandomiriense
Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza w Sandomierzu
tel: +48600 879 230; e-mail lis_andrzej@wp.pl

REWOLUCJA PRZEMYSŁOWA W EUROPIE, NA ZIEMIACH POLSKICH I GÓRNYM ŚLĄSKU

Abstract: W artykule opisano zmiany społeczno-gospodarcze Europy i Polski w XVIII i XIX wieku. Przedstawioną epokę rewolucji przemysłowej w ujęciu przyczynowo-skutkowym. Wskazano na najważniejsze odkrycia techniczne i ich wpływ na rozwój przemysłu (przemysł włókienniczy, węglowy, hutniczy), rolnictwo (rolnictwo wielkotowarowe, zmechanizowane) a następnie pośrednio ich wpływ na zmiany społeczne (rozwój miast, rozwój okręgów przemysłowych, napływ ludności wiejskiej do miasta, wyzwolenie chłopstwa, wytworzenie się nowych klas społecznych – mieszczaństwo, fabrykanci, robotnicy). W artykule wskazuje się także na zróżnicowanie geograficzne rewolucji przemysłowej z Wielką Brytanią, Stanami Zjednoczonymi na czele. Na tle zróżnicowanej geograficznie rewolucji przemysłowej znajdują się także ziemie polskie (obszar Polski należący do 3 różnych państw, skrajnie zróżnicowanych gospodarczo – Niemcy; bardzo prężnie rozwijające się, Rosja; pozostająca daleko w tyle z nowościami, Austria; z wolno rozwijającą się gospodarką) z rozwijającym się Górnym Śląskiem.

Słowa kluczowe: Przemysł w XIX wieku

THE INDUSTRIAL REVOLUTION IN EUROPE, IN THE FORMER POLISH LANDS AND IN UPPER SILESIA

Abstract: This article describes the social and economic changes in Europe and Poland in the 18th and 19th centuries. It presents the period of the industrial revolution in cause and effect categories. The article discusses the most important technical discoveries and their influence on the development of industry (textile, coal, metallurgy), agriculture (large-scale mechanized agriculture) as well as their indirect impact on social change (urbanization, development of industrial districts, inflow of the rural population into cities, liberation of peasantry, formation of new social classes- the middle-class, factory owners, laborers). The article also demonstrates the geographic diversification of the industrial revolution, with Great Britain and the USA leading the way. The geographically diversified industrial revolution also included the former Polish lands (i.e. Polish territory belonging to three different countries, the economies of which were completely different from one other – Germany, with a thriving economy, Russia which remained far behind in terms of innovation, and Austria with a slow-growing economy) with its developing Upper Silesia region.

Key words: the industry in the XIXth century